

ХУСРАВ ДЕХЛАВИЙ ИЖОДИДА ҚАСИЙДА ЖАНРИ

Феруза Низамова,

“Ўзбек тили ва мумтоз шарқ адабиёти”

кафедраси доценти, филология фанлари номзоди

Ўзбекистон халқаро ислом академияси,

АННОТАЦИЯ

Бу мақолада қасийда ҳақида фикрлар билдирилиши билан бирга Амир Хусрав Дехлавийнинг қасийда жанридаги улкан мероси ҳамда татаббу санъати ўрганишга ҳаракат килинган. Мақоланинг мақсади шоир асарларидаги мафкуравий ва бадиий усулни ўрганиш, шоирнинг қасийда жанридаги маҳоратини аниқлаш, шунингдек унинг қасийдаларини таҳлил қилиш орқали форс-тожик адабиёти тарихида унинг асарлари ўрнини аниқлашдан иборатдир. Унда айтиб ўтилган фикрлар шоир яшаб, ижод этган адабий муҳит ва унинг асарларининг Шарқ адабиёти ривожигаги ўрни ва аҳамиятини очиқ беришга қаратилган.

Калит сўзлар: Форсий адабиёт, қасийда, татаббу, бадиий тимсол, назм, шоир, жанр, таҳлил, асар, тил.

Қасийда дастлаб араб адабиётида бўлганидек, бирон шахсни, кўпинча ҳукмдорларни васф этувчи шеър бўлиб, кўтаринки рух ва тантанавор оҳангда ёзилган. Кейинчалик қасийдаи ишқия, қасийдаи ҳолия, қасийдаи ҳамрия, қасийдаи фахрия, қасийдаи ҳажвия, қасийдаи фалсафий, қасийдаи мавъиза каби қасийдалар юзага келган.

Арабларда жоҳилия давридаёқ алоҳида мустақил шеърӣ жанр бўлиб, шаклланган қасийда ислом маданиятининг бир қатор шарқ мамлакатларига тарқалиши билан бу ўлкаларда яшовчи халқларнинг адабиётига, шу жумладан форсий шеърӣга ҳам дадил кириб борди ва янада сайқал топди [5:16].

Қасийда ва қасийдагўйликка бағишланган махсус илмий асар мавжуд бўлмаса-да, тазкираларда ва А.Крымский, А. Якубовский ва Э.Е.Бертельс каби рус шарқшунос олимларининг баъзи асарларида йул-йўлакай бирор масала билан боғлиқ ҳолда баён қилинган фикрлар мавжуд. Булар қасийдагўйликни ўрганишимизда биз учун катта аҳамиятга эгадир.

Амир Хусрав Дехлавий қасийдаларига бир назар ташлайдиган бўлсак, унинг қасийдалари ҳаётлик пайтидаёқ юзага келган бешта шеърлар девонидан жой олган [1:52]. Булар:

1. “Тухфат ус-сиғар” (“Ёшлик тухфаси”) – 1272 йилда ёзилган ва шоирнинг 15-19 ёшида кўпчилиги Султоний таҳаллуси билан битилган шеърларини ўз ичига олади.
2. “Васат ул-хайфо” (“Ҳаёт ўртаси”) – 1272-1286 йилда ёзилган шеърлар.
3. “Гуррат-ул камол” (“Камолотнинг боши”) – 1302 йилгача ёзилган шеърлардан таркиб топган.
4. “Бақоеъи нақийе” (“Сараланган қолдиқлар”) – 1318 йилгача ёзилган шеърларни ўз ичига олади.
5. “Ниҳоят ул-камол” (“Камолот чўққиси”)

Бу девонларнинг барчаси шоир муқаддимаси билан бошланади. Бироқ қўлёзма фондларимизда унинг кейинги асрларда котиблар томонидан турлича таркибда тузилган девонлари сақланади. Масалан, Қўлёзмалар институти фондида 54-инв. рақами билан сақланаётган қўлёзмалар қасийдалар, масалалар, кичик шеърий жанрлардан ташкил топган (тўртлик, латифа, ҳажвлар).

Амир Хусравнинг 15-19 ёшларида ёзган шеърларини ўз ичига олган биринчи девони “Тухфат ус-сиғар” (“Ёшлик тухфаси”)даёқ қасийдаларнинг учраши унинг бу жанрга жуда эрта аҳамият берганини кўрсатади. Бу қасийдалар Шайх Низомиддин Авлиёга бағишлангандир. Маълум шахсларнинг мадҳига бағишланган қасийдалар ўз имконини кенгайтириб, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий мавзуларни ҳам ўз ичига олди.

“Амир Хусрав Деҳлавийнинг яна “Баҳр ул-аброр” (“Саҳийлар денгизи”), “Мирот ус-сафо” (“Поклик ойнаси”), (“Анис ул-қулуб”) (“Қалблар улфати”) сингари шарофатли қасийдалари халқ ўртасида машҳур эканлиги, замон фозиллари бу қасийдаларга назира битиб, фасоҳату балоғат камолотига етказганликлари сабабли, ушбу тазкирада зикр этилмади” – дейилади “Тазкират уш-шуаро”да. Деҳлавий “Мирот ус-сафо” ва “Баҳр ул-аброр” қасийдалари билан фалсафий-дидактик мавзига қасийдалар ёзиш анъанасини мустаҳкамлади. Бу қасийдаларга кўплаб татаббулар ёзилди [3:293].

Шарқ адабиёти адабий анъаналарга жуда бой. Шулардан бири татаббучилик анъанасидир. Татаббу анъанасига кўра ўтмиш ва замондош шоирларнинг етук ва машҳур асарларига ўхшатма ва жавоб тариқасида мустақил шеърий асарлар кўплаб яратилган. Маълум вақтларда оддий бир тақлидчилик деб қараб келинган бу адабий ҳодиса аслида мутлақо ижодий жараён эканлиги аллақачон исботланган. Бу ҳодиса натижасида юзага келган асар мавзусининг янги қирралари, ғоявий мотивлари, тимсолларнинг ёритилиши, бадиий қийматининг оширилиши, ўз даври тарихий шароити ва адабий муҳити руҳининг сингдирилиши билан мутлақо янги мустақил асар тарзида намоён бўлади. Бу ҳодиса натижасида юзага келган асар мумтоз адабиётшуносликда татаббу деб атаб келинган. Татаббу тарзида юзага келган асарларни қайси асарга издошлик қилинган бўлса, ўша асар билан қиёсий ўрганиш бу адабий

ҳодисанинг қонуниятларини белгилаб олишга кенг имкониятлар беради. Натижада татаббунавис шоирларнинг ижодига, бадий маҳоратига чуқурроқ аниқроқ баҳо бериш мумкин бўлади. Шунини таъкидлаш керакки, адабиёт тарихида турли давр, муҳит ва ҳудудда ижод этган шоирлар томонидан ижтимоий-фалсафий фикрларни ифодаловчи асарларга бекиёс бир маҳорат билан издошлик тарзида юзага келган татаббулар мавжуд. Татаббу даврлар ва ҳудудлар оша чинакам ижодий мусобақа тарзида юзага келган. Форс ва туркий мумтоз адабиётда татаббуда ёзилган асарларнинг ёрқин намуналарини кўплаб учратиш мумкин. Бу форс адабиётида Низомий асос солган “Ҳамса” дostonларидан тортиб, сон-саноксиз ғазаллар, қасийдалар ва бошқа шеърӣ жанрларга ёзилган татаббулар учрайди. Татаббу ҳодисасини биринчи марта илмӣ жихатдан бирмунча кенг ёритган олим Е.Э.Бертельс бўлди. Олим татаббу (жавобия) ҳақида фикр юритганда назирани ҳам назарда тутган. Унинг Навоӣ тўғрисидаги қуйидаги фикри шундан далолат беради: Навоӣнинг олти дostonи ҳам бошқа ажойиб лирик асарлари сингари татаббу усулида ёзилган. Европа шарқшунослигида татаббу муаллифларига “тақлидчи” тамғасини босиш кенг тарқалган эди. Форс мумтоз адабиётидаги татаббу санъатини махсус ўрганган адабиётшунос олим А.Шомуҳамедов бу адабий ҳодисага қуйидаги таърифни берган эди [7:23].

“Татаббу – адабий доираларда шуҳрат қозонган асар намунаси ёки ўтмишдош ёҳуд машҳур замондош шоирнинг маъқул топилган муайян бир шеърӣга шу прототип (тимсол) қолипидан, тасвирий воситаларидан фойдаланиб, айна вақтда унинг вазни, қофияси бор бўлса, радифи, ва ҳ.к.ларни сақлаб қолган ҳолда эргашиб ёзилган шеърӣ асардир.

Шундай қилиб, татаббу бадий ижодда тақлид ёки алоҳида бир адабий жанр ҳисобланмасдан ўзига хос бир адабий метод ёки бошқача қилиб айтганда сўз санъатининг алоҳида бир ижобӣ ҳодисаси сифатида юзага келиб, адабиётнинг ривожига катта ўрин тутишни А.Шомуҳамедов бу мавзуга бағишланган махсус диссертацион тадқиқотида атрофлича илмӣ асослаб берган [8:24].

Адабиётлар рӯйхати:

1. Алиев Г.Ю. Персоязычная литература Индии. –М.: Наука, 1968. –С.52.
2. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Наваи и Джами. –М.: Наука, 1965.–498 б.
3. Бертельс Е.Э. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана. –М.: Наука, 1988.
4. Бертельс Е.Э. Хаким Унсури из Балха. –В кн.: История литературы и культуры Ирана. –М., 1988. –С.9.

5. Шомухамедов Ш. Форс-тожик адабиёти классиклари. –Т.: Ўздавбадабнашр, 1963. –Б. 24.
6. Шомухамедов А.Ш. Традиция татаббу в творчестве Алишера Навои. –Т.: Фан, 1994. –С. 23.
7. Шомухамедов А.Ш. Традиция татаббу в творчестве Алишера Навои. –Т.: Фан, 1981. –С. 23.
8. Шомухамедов А.Ш. Татаббу в персидской классической поэзии. –Т., 1983.